

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра педагогіки та методики навчання іноземних мов

Курсова робота
з педагогіки на тему: Невербальні засоби професійного спілкування
вчителя.

студентки групи СОа 14-20

педагогічного факультету романо-
германської та української філології,

спеціальності 014 Середня освіта
спеціалізації 014.21 Англійська мова і література,

освітньої програми

Іноземні мови та літератури, методика навчання
іноземних мов і зарубіжної літератури (англійська мова і друга
західноєвропейська мова)

Антоненко Юлії Олександрівни

Науковий керівник –

канд. пед. наук, доцент Кудіна В. В.

Кількість балів –

Національна шкала –

Оцінка ЄКТС –

Члени комісії: _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище, ініціали)

Київ – 2023

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	5
1.1. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблем вивчення та використання невербальних засобів спілкування в навчанні іноземної мови..	5
1.2. Функції та класифікація невербальних засобів спілкування	8
РОЗДІЛ II. ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ	13
2.1. Особливості сприйняття та розуміння невербальних сигналів вчителя молодшими школярами	13
2.2. Використання вчителем невербальних засобів спілкування у навчанні фонетиці, лексиці, граматиці англійської мови.....	15
ВИСНОВКИ	26
РЕЗЮМЕ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	34

ВСТУП

Актуальність дослідження проблем використання професійних невербальних засобів спілкування у процесі навчання молодших школярів англійської мови зумовлена низкою чинників. З одного боку, досить вивчена та активно продовжує вивчатися природа невербальних засобів спілкування, їх функції, їх роль у процесі взаємодії людей один з одним. Ці проблеми привертають увагу психологів, соціологів, лінгвістів, культурологів, що працювали над цією проблемою останніми роками – фахівців у галузі невербальної комунікації. З іншого боку, порівняно з величезною кількістю літератури з невербальних засобів спілкування, спостерігається порівняно мало наукових праць, спеціальної літератури, навчальних посібників, у яких була б дана методична інтерпретація досягнутого, а саме – специфіка функціонування невербальних засобів спілкування у навчальній діяльності, де вони виступають як важливий компонент, необхідний для встановлення та підтримки відносин, взаєморозуміння між учителем та учнями. Якщо наприкінці минулого століття наукові дослідження невербальних засобів спілкування були присвячені психолого-дидактичним основам навчання школярів невербальним засобам спілкування, дидактичним умовам комплексного навчання невербальним сигналам на уроках іноземної мови у початковій школі, то сьогодні спостерігається активне звернення до питання усвідомленого використання вчителем невербальних засобів спілкування на уроках англійської мови.

Отже, значення невербальних засобів спілкування у діяльності вчителя, виявлення широких можливостей використання їх у навчальній діяльності, оптимальність, доречність їх використання вчителем під час проведення уроку англійської мови в молодших класах визначають актуальність обраної нами теми дослідження.

Об'єкт дослідження – невербальні засоби спілкування.

Предмет дослідження – шляхи використання невербальних засобів спілкування вчителем у процесі навчання молодших школярів англійської мови.

Мета дослідження – виявити та обґрунтувати особливості використання вчителем професійних невербальних засобів спілкування.

Завдання:

1. Розглянути теоретичні засади використання професійних невербальних засобів спілкування у процесі навчання іноземної мови.

2. Визначити функції та подати класифікацію невербальних засобів спілкування.

3. Розшифрувати значення невербальних засобів, що найчастіше використовуються вчителем у навчальному процесі.

4. Розглянути невербальні засоби спілкування у навчанні фонетиці, лексиці, граматиці англійської мови;

Теоретичною базою дослідження послужили роботи відомих вітчизняних, зарубіжних вчених, авторів відомих книг з невербальної комунікації: А. Й Гордєєва, Т. Б. Будна, А. Піз, Р.С. Екман, А.К. Мехраб'ян, К. Леонхард, Е. Хол, Д. Фаст, А. Піз, Р. Харрісон, С. Сафарян, І.В. Ковалинська та інші.

Методи дослідження:

– вивчення та аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної, лінгвістичної та методичної літератури на тему дослідження;

Практична значущість полягає в описі професійних невербальних засобів, що найчастіше використовуються вчителями на уроках англійської мови в процесі пояснення та закріплення мовленнєвого матеріалу.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

1.1. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблем вивчення та використання невербальних засобів спілкування в навчанні іноземної мови

Одним із тих, хто найбільш повно описав особливості невербальної мови був американський психолог Роберт Харрісон. Він охарактеризував цю мову як природну (дану нам від народження), первинну (невербальні сигнали проявляються раніше, ніж людина починає говорити), правопівкульну. Онтогенічно-невербальні сигнали спілкування старші за мову і мають на відміну від вербальної мови не тимчасову послідовність, а просторово-тимчасову цілісність[5].

Інший вчений – німецький психолог і психіатр Карл Леонхард в 1976 опублікував монографію «Мімічні, жестові та фонічні засоби емоційно-комунікативної виразності». Автор уперше проаналізував дослідження з проблем невербальної комунікації, починаючи з робіт Чарльза Дарвіна. Він вперше докладно класифікував вже розшифровані в різних джерелах невербальні сигнали, описав і показав у схемах, малюнках, на фотографіях значення сигналів міміки, жестів, визначив їх функції.

Вчений звернув увагу, на те що[3]:

– по-перше, всі сигнали обов'язкові при спілкуванні, хоча найчастіше не усвідомлюються тим, хто говорить, але враховуються тим, хто слухає, спостерігає за співрозмовником;

– по-друге, невербальні сигнали спілкування є універсальними і не залежать від статі, віку, національності та культури (хоча і не все, але дуже багато можна зрозуміти, розмовляючи один з одним тільки невербальною мовою);

– по-третє, невербальні сигнали універсального типу властиві і тваринам, без чого була б немислима їхня дресура і неможливо було спілкування людей з домашніми тваринами.

Не можна залишити без уваги роботи американських вчених Джуліуса Фаста «Мова тіла» та Едуарда Холла «Як зрозуміти іноземця без слів», які були перекладені українською мовою і видані лише 1997 року[14].

Найвідомішим у нашій країні дослідником невербальних сигналів спілкування є знаменитий австралійський психолог, знавець людського спілкування Аллан Піз – автор унікальної методики навчання спілкування, зокрема мистецтва невербального спілкування. Перша його книга «Мова рухів тіла» (Body language) вийшла 1978 року тиражем в один мільйон екземплярів 26 мовами світу. Українською мовою було перекладено 1996 року. Сьогодні Аллан Піз та його співавтори – автори десятків бестселерів. Нарешті, у 2015 році з'явилася нова книга Аллана та Барбари Піз «Нова мова рухів тіла. Розширена версія»[5]. Жоден жест не залишився поза увагою. Міміка, пози, манери, хода, погляд - повна розшифровка всіх рухів тіла, за якими можна легко розгадати справжні почуття та думки інших людей, «читати будь-яку людину як книгу, вибирати правильну лінію поведінки, почуватися впевнено та невимушено в будь-якій обстановці, приймати найвірніші рішення – все це тепер реально та доступно кожному. Ця книга також допоможе усвідомити власні невербальні сигнали, навчить використовувати їх для ефективного спілкування».

З початку 80-х. минулого століття невербальний компонент комунікації став активно вивчатися вітчизняними вченими-лінгвістами, соціолінгвістами, психологами, психолінгвістами;

Так, у лінгвістиці вирішуються проблеми взаємозв'язку вербальних, невербальних засобів у мовленнєвому потоці. У психології визначається роль і функції невербальних засобів у регуляції спілкування, у невербальній поведінці як діяльності.

У психолінгвістиці, досліджуючи онтогенез дитячої мови, мовленнєва поведінка здорових дітей, «проблемних» дітей (глухих, глухонімих, дітей з частковими порушеннями мовленнєвого апарату), вчені приділяють досить серйозну увагу ролі невербальних сигналів у процесі спілкування[2]:

- жести мови глухих як приклад, що заміщає природну мову;
- невербальні сигнали комунікації, як ефективна система, що заміщає природну мову або доповнює її.

Психологи, лінгвісти, культурологи досліджують культурно-специфічні особливості невербального спілкування у різних країнах і зіставляють невербальні кошти рідної та іноземної мови.

У методиці викладання іноземних мов розглядаються можливості використання невербальних засобів як засіб підвищення ефективності навчання іноземної мови. Великий внесок у осмислення ролі НЗС у процесі навчання іноземних мов зробили численні наукові роботи лінгвістів, методистів, психологів, присвячені проблемам навчання української як іноземної[19].

Пік цих досліджень і публікацій припадає на кінець 60-80-х років минулого століття. В цей час відкрито курс в університеті, де почали навчати українській мові іноземних студентів, які приїхали з різних країн світу. Більшість із них не володіли мовою посередником (англійською, французькою, німецькою, іспанською, португальською), а викладачі української мови не знали рідних мов студентів, таких, наприклад, як пушту, дарі, амхарську, тигри, суахілі, йоруба, та ін.

Одним з найефективніших методів виявився метод навчання української мови як іноземній за допомогою невербальних сигналів спілкування. Фахівці у викладанні іноземних мов теж стали активно розробляти методики навчання іноземних мов у школі та університеті за допомогою невербальних сигналів спілкування.

Сьогодні стало цілком очевидним необхідність вивчення невербальних сигналів та їх застосування у навчальному процесі.

1.2. Функції та класифікація невербальних засобів спілкування

Невербальні засоби можуть регулювати вербальне спілкування. Так, фразу[11]: «Start talking» можна замінити жестами «кивок голови зверху вниз; рука, зігнута в лікті, спрямована до співрозмовника долонею вгору», дивіться доброзичливо в очі співрозмовнику.

«Keep talking» – кисть руки долонею вгору здійснює кругові оберти за годинниковою стрілкою, «stop talking» – кисть руки долонею вниз робить один вертикальний рух.

Невербальні сигнали є кращим запам'ятовуванням слів, фраз, віршів, сприяють виклику лексичних одиниць з пам'яті. Пояснюється це тим, що при запам'ятовуванні використовуються одночасно не тільки слуховий, а й зоровий канали, моторика: артикуляція, ритм, жести, рухи тіла, що значно сприяє довготривалій пам'яті[2].

Наприклад, як можна за допомогою невербальних сигналів легко запам'ятати визначення поняття «спілкування»[15]: «Спілкування - це взаємодія двох і більше людей з метою обміну інформацією за допомогою мови та інших знакових систем».

Ще однією важливою функцією невербальних засобів є емотивна функція. Якщо слова використовуються для передачі фактів, то НЗС несуть інформацію про нашу оцінку цих фактів, про наше ставлення до співрозмовника. Емоції, які дуже багато, важко описати словами. У письмовому тексті опис однієї емоції може обчислюватися не одним десятком слів та речень. Невербальні сигнали можуть виразити цю емоцію за секунду. Функції невербальних сигналів, їх роль, їхнє призначення у спілкуванні людей.

Класифікація невербальних засобів спілкування У соціально-психологічних дослідженнях розроблено різні класифікації невербальних засобів спілкування. Одну з перших класифікацій НЗС запропонував Д. Вундерліх. Він виділив дві групи невербальних засобів спілкування[13].

1. Паралінгвістичні - невербальні засоби, що супроводжують вербальну мову (гучність, інтонація).
2. Власне невербальні способи, що супроводжують спілкування:
  - комунікативна моторика (жести, моторика, рухи тіла, які виконують певні функції у спілкуванні);
  - природно-біологічний супровід (зітхання, сльози, сміх, кашель);
  - зовнішні імідже творчі засоби (косметика, одяг).

Заслуговує на увагу класифікація, запропонована І.В. Ковалинською. Автор виділяє такі компоненти класифікації[8]:

1. Провідні системи відображення (акустична, оптична, тактильно-кінестезична, ольфакторна).
2. Структури: - кінесична структура, що створює основну властивість невербальної поведінки - руху;
  - екстралінгвістична структура, яка розглядає включення в мову пауз, а також психофізіологічних проявів людини, наприклад, плач, кашель, сміх, зітхання, шепіт тощо;
  - просодична структура, до якої відносяться явища висоти, тону, тривалості, сили звуку, наголоси, тембру голосу;
  - такесична структура, елементами якої є фізичний контакт та розташування тіла у просторі.
3. Підструктури: експресія, контакт очей, статичні та динамічні дотики.
4. Компоненти: виразні рухи, фізіогноміка.
5. Елементи: поза, жест, міміка, стукіт, поплескування та ін.

С. Сафарян автор багатьох робіт з семіотики, до невербальної семіотики відносить «десять окремих наук»[16]:

1. Паралінгвістика (наука про звукові коди невербальної комунікації).
2. Кінесика (наука про жести і жестові рухи, про жестові процеси і жестові системи).
3. Гаптика (наука про мову дотиків та тактильної комунікації).

4. Аускультация (наука про слухове сприйняття звуків, аудіальну поведінку людей у процесі комунікації).

5. Окулесика (наука про мову очей та візуальну поведінку людей під час спілкування).

6. Гастика (наука про знакові комунікативні функції їжі та напоїв, про прийом їжі, про культурні та комунікативні функції зілля та частування).

7. Ольфакція (наука про мову запахів, сенси, що передаються за допомогою запахів, та роль запахів у комунікації).

8. Проксеміка (наука про простір комунікації, його структуру та функції).

9. Хронеміка (наука про час комунікації, про його структурні, семіотичні та культурні функції).

10. Системологія (наука про системи об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції та сенси, які ці об'єкти виражають у процесі комунікації). Вивчивши низку інших класифікацій, ми постаралися скласти, на наш погляд, найбільш універсальну класифікацію, яка включала б компоненти вже існуючих класифікацій, але була б до того ж найбільш зрозумілою та придатною для практики навчання і рідної мови, і іноземної. Оскільки невербальна комунікація здійснюється за допомогою органів чуття - зору, слуху, дотику, нюху, ми і взяли в основу класифікації дані канали сприйняття[4]:

– зоровий канал (за ним сприймається найбільша кількість невербальних сигналів);

– акустичний канал;

– тактильний канал;

– ольфакторний канал.

У результаті невербальні засоби спілкування поділені на чотири групи[4]: візуальні, акустичні, тактильні, ольфакторні.

Розглянемо цю класифікацію:

Експресивно-виразні рухи[8]:

I. Візуальний контакт: – міміка – напрямок погляду – жести – час контакту – поза – частота контакту – постава – хода;

Проксемічні сигнали (проксеміка) – дистанція – персональний простір – орієнтація;

Шкірні реакції – почервоніння.

II. Акустичні сигнали

Паралінгвістика (фонація, інтонація);

Екстралінгвістика[8]: – артикуляція – інтенсивність – сміх – гучність – логічний наголос – плач – темп – тембр – зітхання – мелодика – висота тону – кашель – ритм – заповнення пауз – мовленнєві паузи.

III. Тактильні сигнали (такесика) – дотик – поплескування – рукостискання – обійми – поцілунок

IV. Ольфакторні сигнали (ольфакторика) – запахи довкілля (приємні, неприємні) – запахи людини (природні, штучні).

Невербальні сигнали спілкування[8]:

Візуальні, кінесика, експресивновиразні рухи:

- міміка;
- постава;
- жести;
- хода;
- поза.

Проксеміка, візуальний контакт[8]:

- напрям погляду;
- час контакту;
- частота контакту.

Акустичні сигнали :

- артикуляція;
- логічне;
- гучність наголос;
- темп;

- тембр;
- мелодика;
- висота тону;
- ритм;
- заповнення пауз;
- інтенсивність.

Екстралінгвістика[4]:

- сміх;
- плач;
- зітхання;
- кашель;
- мовні паузи.

Шкірні реакції, допоміжні сигнали[8]:

- почервоніння;
- збліднення.

Такесика[8]:

- дотик;
- поплескування;
- рукостискання;
- обійми;
- поцілунок.

Засоби[4]:

- підкреслення;
- приховання;
- перетворення статури.

Ольфакторні сигнали, ольфакторика[4]:

- запахи довкілля (приємні, неприємні);
- запахи людини (природні, штучні).

РОЗДІЛ II. ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

2.1. Особливості сприйняття та розуміння невербальних сигналів вчителя молодшими школярами

Дослідник дитячої мови Акімова С. називає маленьку дитину «людиною невербальною». Як зазначалося у першому розділі, «словник» невербальних сигналів природний, закладено у кожному з нас із народження. Дитина з перших днів життя дуже чутлива до сприйняття невербальних сигналів. Діти набагато уважніше, ніж дорослі, які покладаються переважно на слова. Дитина починає розуміти невербальний контекст спілкування, що допомагає школяреві декодувати мову дорослих. Школяр може розрізнити основні емоції по тону голосу, міміці, диханню, рухам, позам[1].

Ці навички активно розвиваються, удосконалюються, і до шести місяців дитина «читає» настрій та стан дорослого та реагує на нього. «Діти читають обличчя людей, як кішки та собаки». Головною при цьому залишається одна умова: дитина повинна добре бачити обличчя та губи дорослого, який розмовляє з ним. Експериментально доведено, що дітям, навіть у п'ятирічному віці, важко відразу почати вести телефонні розмови, хоча впізнають голос матері: їм потрібна інформація «з особи і з пози».

Ще в одному з експериментів щодо вивчення розвитку дитини дорослі розмовляли з шестирічною дитиною, одягнувши марлеву пов'язку на обличчя, а також без такої маски. Виявилось, що якщо дорослий був у масці і дитина не бачила «джерела звуку», дитина швидко переставала звертати увагу на те, що йому говорили.

До шести-семи років у дитини повністю сформований фонематичний та інтонаційний слух, добре розвинена артикуляція. Дитина «прекрасно наслідує у своїй дорослому, зіставляючи невербальні сигнали з вербальними; невербальні сигнали продовжують при цьому превалювати»[4].

Таким чином, стає цілком очевидним, що невербальні сигнали мають велику перевагу перед вербальними. Проте відомий психолінгвіст О. М. Кужель справедливо говорить про недостатню увагу до невербальних засобів у спілкуванні з дитиною[9]: «Турбує нас, відверто кажучи, неухвага до невербальних засобів спілкування з дитиною.

У всіх методиках, у всіх статтях, звернених до професійних і непрофесійних вихователів, йдеться про необхідність уваги до дітей. Але там не йдеться про необхідність постійного (у процесі спілкування) зорового контакту з дитиною. Але без такого контакту неможливо досягти розуміння.

Виховання — з ясел до вишу — залишається найчастіше вербальним. Вчителі вимагають[17]:

- Поясни словами!
- Запам'ятай слово!
- Умій висловлювати свої думки!
- Це вірно.

Але чи не тому лектор у нас нервує, коли бачить обличчя студентів, але не помічаючи на них ні тіні виражених згоди – незгоди, здивування – захоплення, протесту – обурення, розуміння – здивування, що нас, майбутніх вчителів та викладачів, і в дитячому садку та у школі, і в університеті не вчили комунікативної невербальної поведінки? Чи не тому дорослі лектори вимовляють свої тексти з маскоподібними особами або взагалі ховають їх у конспекти? Чи не однією з ми у своїх дидактичних та виховних устремліннях та методах? І безповоротно втрачаємо інформацію, що мають давати невербальні ресурси»[13].

Ці особливості повинен знати будь-який вчитель, який веде англійську мову у учнів перших-других класів, розуміти, наскільки значуще для таких дітей невербальне поведінка вчителя, наскільки важливо їм підкріплення вербального повідомлення невербальними сигналами тим паче, якщо йдеться про навчання іноземною мовою.

Крім того, включення невербальних засобів дозволяє підтримувати увагу учнів на уроці, дозволяє знизити втому та дає додаткові засоби для самовираження.

У навчальному процесі, у взаємодії вчителя та учнів немає дрібниць. Працює все: погляд, рух очей, міміка, жест, рухи тіла, пози, проксемічні сигнали, дотики, голос, інтонації, логічні наголоси, сигнали зовнішності і т.д., тому що ми не просто спілкуємося з дітьми, а спілкуємося професійно, використовуючи при цьому іноземна мова (англійська) як спілкування[11].

У наступному параграфі дослідження розглянемо невербальну поведінку вчителя англійської мови, що передбачає сукупність дій, що вчиняються, вчинків, виражених невербальними засобами.

В усному спілкуванні, наприклад, при введенні та закріпленні нового, мовленнєвого матеріалу вербальні компоненти спілкування та невербальні переплітаються між собою, проявляються взаємопов'язано, одночасно і паралельно один до одного.

2.2. Використання вчителем невербальних засобів спілкування у навчанні фонетиці, лексиці, граматиці англійської мови

Фонетика – аспект у практичному курсі навчання іноземної мови, метою якого є формування слухо-мовленнєвих навичок. Слухо-мовленнєві навички є здатні правильно сприймати почутий звуковий зразок (асоціювати з його значенням) і адекватно його відтворювати[16].

Компонентами змісту слухо-мовленнєвих навичок є[19]:

1. Вимовний (словесний наголос, логічний наголос, емоційний наголос);
2. Темп (тембральне забарвлення, паузація);
3. Інтонація (ритміка, мелодика, акцентуація, артикуляційний навик).

При постановці звуків вчитель здійснює артикуляційну гімнастику[19]:

- розминку губ;
- язика;

— розчину рота.

Пояснюючи вимову звуку, вчитель використовує прийоми постановки звуків:

— опору на відчутні моменти артикуляції (форма губ, артикуляція язика, сила та характер повітряного струменя, розчин рота, сила голосу);

— перебільшення артикуляції і фіксування артикуляції (м'язова пам'ять дозволяє запам'ятовувати так краще вимова досліджуваного звуку, слова).

При цьому постійно вчитель просить дивитися на його артикуляцію, дивитися в дзеркало на свою артикуляцію для того, щоб порівнювати і контролювати. Навчаючи словесного наголосу, вчитель силою голосу виділяє ударний склад (англійською мовою, як і українською динамічний наголос).

Сучасним прийомом у методиці навчання словесному та логічному наголосу є ритм. Як приклад наведемо ритмічні моделі постановки словесного наголосу.

Односкладові слова[20]:

1. Зорове зображення моделі.
2. Слухове зображення — плескання, удар, тупання ногою, плескання в долоні, виголошення «ТА». Завдання: Називаю слова, супроводжую їх (бавовнами): cat, hat, head, hot, dog, chair. Вибиваю ритм, прошу назвати слово. Називаю слово, прошу стукати ритм.

Двоскладні слова[11] :

1. Модель: ТА-І Наприклад: doctor, mother, father, sister, lesson, pupil.
2. Модель: ТА-ТА Наприклад: prefer bevor physique machine.

Три — і чотирискладові слова :

1. Модель: ТА-ТА Наприклад: capital family.
2. Модель: ТА-ТА-ТА Наприклад: January February.
3. Модель: Наприклад, geology biology P.S. У молодших класах чотирискладові слова мало зустрічаються.

Прийоми постановки фразового наголосу[19]:

1. Простукати словосполучення. in the room-a-to on the table-a-a .

2. Простукати фрази. I book is big It is a book.
3. Проспівати ритм. Проспівати фразу.
4. Простукати фразу. Зверніть увагу на зливу вимову слів у фразі. I як čaj та кава.
5. Простукати вірш, куплет пісні, скоромовку.
6. Використання логоритміки – включає вправи з швидкими і повільними рухами, марширування, рухи під музику, які надають певний вплив на нормалізацію темпу мови[10].

Прийоми засвоєння інтонації дуже ефективно використовувати під час постановки інтонації невербальні її компоненти: зміна тону, тембру, мелодики, інтенсивності, службовців висловлювання смислових і емоційних відмінностей висловлювань.

Пропонуємо такі прийоми засвоєння інтонації[11]:

1. Вимова з різною гучністю:
  - передцентрова частина – вимовляється звичайним голосом;
  - центрова частина – гучним;
  - постцентр – тихим голосом.
2. Використання руху руки (вчитель рукою показує зміна тону, учні повторюють його і вимовляють пропозиції).
3. Психологічний прийом[20]:
  - передцентрова частина – вимовляється тонким, найвищим голосом;
  - центр — перехід від високого до низького голосу;
  - постцентр — низьким голосом.
4. Виділяти голосом, тоном можна також слова, що несуть основне смислове навантаження (логічний наголос).
5. Для відпрацювання ритму цілої пропозиції використовуються бавовни в долоні, удари, притопування.
6. Корисно проспівувати речення або програвати на музичному інструменті, змінюючи тональність.

7. Кожен тип інтонаційної конструкції (ІК) можна намалювати на дошці, у зошиті.

8. ІК мають різні смислові варіанти, які у тісному зв'язку з жестами, мімікою, позою. На цій основі виділяються «інтонаційно-кінетичні комплекси»: подив, здивування, переляк, побоювання, образа, насмішка, жаль, співчуття, зневага, роздратування, досада, радість .

9. Фразу скажуть заєць, лисиця, бегемот . Навчання лексиці у навчанні іноземної мови, метою якої є формування лексичних навичок. Лексичний навичка є автоматизована дія на вибір лексичної одиниці адекватно задуму та її правильному поєднанню з іншими одиницями в продуктивній мові та автоматизоване сприйняття та асоціювання зі значенням у рецептивній мові. Невербальні кошти активно використовують на всіх етапах роботи над лексикою: і етапі презентації, і етапі організації засвоєння, і етапі повторення і контролю. Центральним елементом на етапі презентації слова є семантизація лексики. Найважливішим безперекладним способом пояснення значення слів початковому етапі є використання наочності – предметної, образотворчої, моторної.

Практично застосовуються всі канали сприйняття: візуальний, акустичний, тактильний, ольфакторний. Міміка, погляд, жести, рухи тіла, пози, хода, екстралінгвістичні сигнали і т.д. - все служить запровадження і пояснення значень слів, дуже ефективно сприяє запам'ятовуванню.

Поряд із зоровою, слуховою пам'яттю, моторна пам'ять (пам'ять на рухи, дії - артикуляція, кінесика), образна (пам'ять на зорові та слухові образи, на подання предметів, якостей, дій і на слова, що позначають їх), емоційна пам'ять (пам'ять на почуття, емоції) значною мірою сприяє запам'ятовуванню, і не тільки слів, а й прозових та віршованих текстів. Важливо використовувати якомога більше каналів під час введення інформації в пам'ять[16]:

- візуальний (побачити);
- акустичний (почути);

- артикуляційний (вимовити чітко, голосно, дуже голосно, тихо, про себе), асоціативно-образний (уявити, уявити);
- комбінований (з опорою на текст, малюнки);
- ритмічний (темп, музика, танці, жести, рухи: вивчати текст сидячи, стоячи, лежачи, рухаючись);
- емоційний (вивчати слова, тексти голосно-тихо, весело-сумно, перебільшено, виразно).

Приклади завдань на засвоєння лексики за допомогою невербальних сигналів[8]:

— відтворіть слова та речення без звуку. Вчитель вимовляє знайомі слова чи речення без звукового образу, учні з артикуляції здогадуються значення того чи іншого образу.

Гра «Глухий телефон»[11].

Хлопці та дівчата передають відпрацьовані слова чи фрази один одному пошепки. Останній по колу має чітко повторити передані слова чи речення вголос.

Гра «Пантоміма». Кожен учень тягне листок зі словами (наприклад, слова на тему «емоції»[5]:

-merry — веселий,

- sad — сумний,

-shy — сором'язливий) і має зобразити це прикметник те щоб інші здогадалися, що за слово і сказали його. Зображати можна як слова, але цілі пропозиції.

Прочитайте слова, які виражають емоції людини. Визначте, до яких картинок підходять перераховані слова: joyful, surprised, sad, frightened, wicked.

Граматика — аспект у навчанні іноземної мови, метою якого є формування граматичних навичок. Граматичний навичка є автоматизований компонент свідомо виконуваної мовленнєвої діяльності, що забезпечує

правильне (безпомилкове) вживання граматичної форми мови. При поясненні граматичного матеріалу застосовуються різні засоби наочності[12].

Поряд із предметно-образотворчою (реальні предмети) та абстрактно-графічною (схеми, таблиці, малюнки, фотографії) діяльності дуже ефективна моторно-рухова наочність (рухи, жести, пантоміма для розкриття сутності явища).

Приклади: За допомогою голосу, інтонації, міміки можна пояснити дійсний спосіб (The Indicative Mood) і наказовий (The Imperative Mood) в англійській мові[10].

Виразний спосіб – голос м'який, заспокійливий, швидше з відтінком прохання.

Наказовий спосіб – голос жорсткий, владний, переважний тон. При поясненні часів Present Indefinite (Simple) і Present Continuous (Progressiv) можна, крім сигнальних слів (always, every day, now, in this moment) використовувати образотворчі, вказівні жести, рухи рук.

Наприклад, при поясненні Present Indefinite Tense вимовляємо фразу «Every day (жест рукою) he (вказую на учня) reads (закінчення виділяю голосом та перебільшеною артикуляцією) books». Present Continuous: Now/in this moment (вказівним пальцем вниз) he (вказуючи на учня) is sitting and reading a book (граматичні ознаки Present Continuous виділяю голосом, вимовляю «is» та «ing» чітко, використовую плавний рух руки убік, демонструючи процес)[12]. Вчитель може далі виконувати дії, а інші учні будуть говорити, що він робить. Наприклад: Учень малює інші: He is drawing співає танцює dancing Легко за допомогою жестів ввести прийменники (prepositions which show position in a place). Жестом показую, наприклад, на стіл і, роблячи різні рухи рукою (можна взяти в руку зошит, книгу), демонструю положення предмета (книги) щодо (стола): «on», «under», «at», «in», «before» etc.

Мовленнєва діяльність – «активний, цілеспрямований, опосередкований мовною системою і зумовлений ситуацією спілкування

процес передачі та прийому інформації». Умовно в психології виділяють чотири види мовленнєвої діяльності: говоріння, слухання, аудіювання, читання, письмо, хоча у чистому вигляді кожного їх немає. Усі види мовленнєвої діяльності взаємопов'язані. Однак, у методичних цілях навчання мовленнєвої діяльності зручно описувати за окремими її видами[17].

Говоріння — продуктивний вид мовленнєвої діяльності, з якого (разом з аудіюванням) здійснюється усне спілкування. Навчання говоріння передбачає навчання монологічного висловлювання та діалогічного. Як приклади візьмемо мовленнєвий матеріал з підручника англійської мови для другого класу «Англійська мова (Карпюк) 2» Unit 1[7]. Навчати говоріння, як правило, починають із першої ситуації «Уявлення, знайомство». Подивимося, які невербальні засоби використовує вчитель, представляючись учням. Учитель: Що ми зазвичай говоримо і робимо, коли знайомимося один з одним, або уявляємо будь-яку іншу людину?

Завдання 1. Уважно подивіться, як це робитиму я. Я зараз хочу уявити себе та познайомитися з вами. Зверніть увагу на мої жести та міміку.

Good afternoon, children! Привітна усмішка, трохи нахилена голову, добрий погляд на учнів. My name is Nina Ivanovna. Посмішка, долонею торкаюся грудей. I am your English teacher. Обводжу поглядом учнів. Далі Ніна Іванівна просить назвати жести, міміку, які вона використовувала, уявляючи себе. Учні називають[11].

Завдання 2. Тепер представтеся ви. Давайте спробуємо зробити це без слів, лише за допомогою жестів та міміки. Учні виходять і видаються, використовуючи лише невербальний компонент[11].

Завдання 3. Уявіть, використовуючи вербальний і невербальний компонент (мовні кліше написані на дошці). Ніна Іванівна: Познайомтеся із новим учнем класу. Спочатку представтеся самі. Це ми вже знаємо як робити. Потім спитайте, як його звать, і звідки він приїхав. Дивіться і слухайте, як це робитиму я. Ніна Іванівна знову здається. Далі запитує нового учня, допомагаючи йому відповідати[11].

N.I. — What is your name? — Привітна посмішка; — Голова нахилена злегка убік; — очі дивляться у вічі співрозмовнику; — Інтенація ввічлива; — Логічне наголос на «name».

P. — My name is Nick. — Привітна посмішка; — легкий уклін голови; — погляд спрямовано вчителя; — Інтенація ввічлива.

N.I. — Where are you from? (підказка всім українською, якщо учні не пам'ятають цю фразу) — зацікавлена особа; — емоційна інтонація; — голова нахилена злегка убік (таке становище зацікавленість означає у співрозмовнику, увага).

P. — I am from England. — Посмішка; — нейтральне становище голови; — На слові «England» легкий кивок у бік співрозмовника; — Інтенація ввічливості; — Логічний наголос на «England».

N.I. — Oh! It's very nice. — Очі виражають приємне здивування; — Емоційна інтонація (приємна несподіванка). Учні спостерігають за вчителем, аналізують, потім повторюють мовленнєві та невербальні дії вчителя, імітують, навчаючись використанню комплексних невербальних та вербальних засобів іншомовного спілкування.

Особливе місце у навчанні розмовляти на початковому етапі займають вірші, римування, пісеньки, казки. Учні молодших класів вже мають позитивний досвід вживання їх рідною мовою в сім'ї, у дитячому садку, де їх уже вчили супроводжувати такі тексти невербальними засобами[10].

Використовуємо невербальні навички для ефективнішого розуміння вірша «Head and shoulders, knees and toes» (Англійська мова (Карпюк) 2, Unit 3, p.35)[7]. Розповідаючи вірш, вчитель супроводжує його засобами, вказуючи на органи людини, про які йдеться. Текст має символи (НС) — невербальний сигнал. невербальними Head (НС) and shoulders (НС), knees (НС) and toes (НС), knees (НС) and toes (НС), Head (НС) and shoulders (НС), knees (НС) and toes (НС) , knees (НС) and toes (НС), And eyes (НС), and ears (НС), and mouth (НС), and nose (НС), Head (НС) and shoulders (НС), knees (НС) and toes (НС), knees (НС) and toes (НС).

Навчання слуханню передбачає навчання сприйняттю та розумінню тексту, що звучить (аудіотексту). На початковому етапі навчання слуханню вчитель повинен сам передавати зміст аудіотексту, оскільки діти адаптовані до його голосу, його артикуляції, тембру та темпу його промови, що значно полегшує розуміння тексту учнями і тим робить набагато ефективніше навчання розмовних навиків. Візьмемо для прикладу першу частину казки *Rabbit and his friends* Мартинова О. М (див. Додаток 1) з того ж підручника (Англійська мова (Карпюк) 2, Unit 11, p. 129-131). Текст казки супроводжується картинкою[7].

1. Вчитель дає установку слухання казки «*Rabbit and his friends*».

2. Розповідає першу частину казки, супроводжуючи її невербальними засобами спілкування.

Далі ми наводимо текст казки із зазначенням використання НЗС у процесі оповідання. Для зручності введено деякі скорочення.

НС – невербальний сигнал (необхідно супроводити слово, словосполучення або цілу репліку певним невербальним знаком).

ЗП – зображення персонажа (необхідний показ поведінкового стереотипу того чи іншого персонажа: поза, хода, типові дії, звуки тощо).

Д – дія (необхідні певні дії для семантизації дієслів та пояснення цілих реплік), рух.

П – предмет (необхідно використовувати предметну наочність).

К – картинка (необхідно використовувати ілюстративну наочність).

Г – голова.

Ж – жест.

І – інтонація.

М – міміка.

The White Rabbit It is winter (К). It is very cold (НС). The White Rabbit (ЗП) не має (НС) to eat (Ж). He opens (Д) the door of his house. Oh, how cold (Ж, М) it is! And the fields are white with snow (К)! «But I must get something to eat (І, Ж, М)» says the White Rabbit. And he runs (Д) to the field to get some

food. In the field he sees two turnips (K). The White Rabbit is very happy (M). «Two turnips!» he cries. "How good!" (I) The White Rabbit pulls out (Д) the два turnips and eats one of them (Ж). He eats one of the turnips but he does not eat the other one (I, Ж). He says: «It is winter. I think the Donkey (K) has nothing to eat. I must take this turnip to him (Ж)».

3. Після прослуховування перевіряється розуміється казки (українською мовою).

4. Можна запропонувати повторити за вчителем ключові фрази з тексту (Учитель у своїй називає фрази з казки, супроводжуючи їх НЗС, учні повторюють і фразу, і НЗС).

5. Можна також запропонувати одному учневі виконати дії кролика (за текстом казки), інші ж нехай вербалізують ці дії.

6. Наприкінці хтось із учнів переказує казку з допомогою підказок вчителя. Підказками можуть бути: вербальні опори, картинки, невербальні кошти, демонстровані вчителем.

Читання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності з урахуванням якого, як і основі слухання здійснюється говоріння і письмове мовлення (у межах цієї роботи використання невербальних сигналів під час навчання письмової мови не розглядається, враховуючи етап навчання)[15].

На початковому етапі під час навчання читання як виду мовленнєвої діяльності основну увагу приділяється техніці читання. Техніка читання передбачає[21]:

- уміння озвучувати графічний текст, перекодувати букви, буквосполучення, слова, речення у їх звукові відповідності;
- оволодіння правилами читання, чіткість та швидкість застосування цих правил;
- швидкість читання;
- володіння синтагматичним членуванням речення, правильним його інтонуванням;

– виразність читання (сприяє закріпленню навичок артикуляції, розвитку фонематичного, інтонаційного слуху, правильному прочитанню інформації, правильній постановці логічного наголосу і, як наслідок, правильному розумінню прочитаного).

Для створення міцних акустичних образів графічних сигналів використовується переважно читання вголос («гучне читання»). Однак, не рекомендується захоплюватися лише гучним читанням, оскільки воно може гальмувати становлення навичок швидкого читання про себе («тихе читання»), яке сприяє розумінню читаного. В результаті можна помітити, що при формуванні навичок та умінь техніки читання провідна роль відводиться паралінгвістичним засобам спілкування: артикуляції та всім компонентам інтонації[9].

Види НЗС, які використовує вчитель під час їх засвоєння, викладено у попередньому параграфі. Прикладом правильного читання є вчитель. Можна звичайно використовувати Інтернет-ресурси, де тексти читають носії мови. Але як ми вже відзначали у першому параграфі другого розділу, шести-семирічні діти набагато краще сприймають і розуміють вчителі при безпосередньому спілкуванні. Їм потрібно бачити його обличчя, очі, артикуляцію, його жести, чути його голос, його інтонації[8].

Тому саме читання вчителя допомагає другокласникам як декодувати вербальну і невербальну інформацію, а й імітувати дії вчителя під час читання, наслідувати їм, додавати свою невербальну виразність і цим досягати досить хорошого рівня техніки читання, що є найважливішою умовою розуміння читаного.

Завершуючи характеристику невербального поведінки вчителя англійської мови у процесі навчання видам мовленнєвої діяльності, слід підкреслити, що це використовувані невербальні кошти мають бути доречні, педагогічно виправдані, естетичні, виразні і оптимальні. Надмірне їх використання може відвернути від змісту інформації, що передається, призвести до зниження ефективності педагогічного впливу.

ВИСНОВКИ

Невербальні засоби професійного спілкування грають важливу роль у взаємодії вчителя іноземної мови з учнями. Невербальні засоби включають такі елементи як жести, міміка, тон голосу, погляд, поза та інші.

Правильне використання невербальних засобів може допомогти вчителю іноземної мови досягти більш ефективного спілкування з учнями, зокрема, допомагає утримувати увагу учнів, підкреслювати важливі моменти та передавати емоції.

Наприклад, правильна інтонація та темп мовлення можуть допомогти вчителю зробити урок більш цікавим та зрозумілим для учнів. Різноманітні жести та міміка можуть передати емоції вчителя та допомогти учням краще зрозуміти матеріал.

Однак, використання невербальних засобів повинно бути обережним, оскільки неправильне використання може призвести до недоречних ситуацій та недорозумінь між вчителем та учнями. Тому вчителю необхідно бути уважним до своїх невербальних виразів, а також враховувати культурні різниці у використанні невербальних засобів в різних країнах та серед різних національностей.

Проведене дослідження підтвердило актуальність обраної теми та дозволило зробити певні висновки. Дослідження мало на меті виявити та обґрунтувати особливості використання вчителем невербальних засобів спілкування. Розпочатий під час роботи аналіз наукових досліджень підтвердив необхідність вивчення невербальних засобів спілкування та очевидність їх застосування у навчальному процесі.

Було визначено найважливіші для навчального процесу функції невербальних засобів спілкування, описано їх значення, дана їхня класифікація. У результаті стало очевидним, що оскільки невербальні сигнали не існують самостійно, знаходяться в єдності з вербальними засобами, доповнюючи або замінюючи один одного, то обов'язковими

компонентами педагогічного спілкування вчителя на уроці є як вербальні, так і невербальні сигнали. Для цього вчителю іноземної мови слід самому вивчити та запам'ятати значення НЗС для того, щоб вміти «читати» невербальні сигнали учнів, порівнювати їх з вербальними, помічати розбіжності між мовою тіла та сказаними словами, терміново робити щось, намагатися привернути увагу до своєї мови, використовуючи візуальні, акустичні та інші засоби невербального спілкування. У результаті було виділено основні показники, що свідчать про невербальну культуру та невербальну поведінку вчителя іноземної мови.

Такими є:

- виразна міміка;
- домінуюча доброзичливість, усміхненість;
- контакт очима;
- жвава, помірна жестикуляція;
- природні відкриті пози;
- дотримання потрібної дистанції;
- точна дикція, правильна артикуляція;
- різноманітна, рухлива інтонація;
- помірний темп мови;
- необхідний голоси, тональність - зовнішність вчителя.

Оскільки учасники навчального процесу у нас є другокласниками, у роботі вивчили особливості сприйняття та розуміння ними невербальних сигналів вчителя та зробили висновок, що діти у цьому віці дуже чутливі до сприйняття НЗС. Більш того, ці сигнали у них мають великі переваги перед вербальними. Дитині вони несуть часто набагато більше інформації, ніж слова. Їхня відсутність у мові вчителя значно ускладнює дітям розуміння, може його порушити або повністю припинити. Цей факт ще раз підтверджує необхідність використання НЗС вчителем на уроці. При цьому всі невербальні сигнали, що використовуються (жести, міміка, інтонації і т.д.) повинні точно відповідати словесно виражається думки, повинні бути

доречні, педагогічно виправдані і виразні. Доречність використання НЗС на уроках англійської мови ми розглянули на прикладах навчання другокласників аспектам мови та видам мовленнєвої діяльності. Підсумовуючи робимо загальний висновок: Невербальні засоби спілкування займають значне місце у процесі взаємодії вчителя з учнями. Для вчителя НЗС – це інструмент та засіб професійної діяльності. Найбільшого успіху в навчанні другокласників англійської мови досягають ті вчителі, які методично, грамотно користуються експресивними можливостями усного мовлення – виразною інтонацією, логічним наголосом, паузами, голосом, зміною темпу мови, мімікою, жестами тощо.

Отже, використання невербальних засобів є важливою складовою професійного спілкування вчителя іноземної мови з учнями, яке може допомогти зробити процес навчання більш ефективним та цікавим для учнів.

РЕЗЮМЕ

В умовах зростання вимог суспільства до рівня сформованості компетентностей випускника закладу загальної середньої освіти проблема володіння невербальними засобами професійного спілкування вчителя іноземної мови набуває особливої актуальності. Суспільна та педагогічна значущість проблеми зумовили вибір теми курсової роботи “Невербальні засоби професійного спілкування вчителя іноземної мови”.

У **першому розділі** роботи обґрунтовано сутність особливостей використання невербальних засобів спілкування у процесі навчання іноземної мови, на основі аналізу наукової літератури з'ясовані функції та класифікації невербальних засобів спілкування.

У **другому розділі** розкрито шляхи ефективної реалізації невербальних засобів спілкування в діяльності вчителя у процесі навчання іноземної мови. Пояснено використання вчителем невербальних засобів спілкування під час пояснення різних під час навчального процесу.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів та 1-го додатку. Обсяг роботи складає 37 сторінок. У списку використаної літератури нараховується 21 джерело.

Ключові слова: невербальні засоби спілкування, сприйняття, сигнали, розуміння, рухи.

RESUME

In the conditions of growing society's demands for the level of competence formation of a graduate of a general secondary education institution, the problem of mastering non-verbal means of professional communication of a foreign language teacher becomes especially relevant. The social and pedagogical significance of the problem led to the choice of the subject of the course work "Nonverbal means of professional communication of a foreign language teacher".

The **first chapter** of the work substantiates the essence of the peculiarities of using non-verbal means of communication in the process of learning a foreign language, and based on the analysis of scientific literature, the functions and classification of non-verbal means of communication are clarified.

The **second chapter** reveals the ways of effective implementation of non-verbal means of communication in the teacher's activities in the process of learning a foreign language. The teacher's use of non-verbal means of communication during the explanation of various during the educational process is explained.

The coursework consists of an introduction, two chapters and the 1st appendix. The volume of the work is 37 pages. The list of used literature includes 21 sources.

Key words: non-verbal means of communication, perception, signals, understanding, movements.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимова С. С. Використання невербальних засобів спілкування на уроках англійської мови в початкових класах // Таврійський вісник освіти. - 2015. - № 1. - С. 184–188.
2. Барташева Г. І. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англійськомовному дискурсі // автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. спец. 10.02.04 «Германські мови». – Харків: 2004. – 23 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка. // Київ : 2009. – 616 с.
4. Гавриш М. М., Коваль Т. П. Невербальна комунікація: поклін як соціальний знак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський. - 2015. - Вип. 38. С. 116–120.
5. Голівець Е. Е. Використання вербальних та невербальних засобів спілкування при вивченні англійської мови в початковій школі // Таврійський вісник освіти. - 2016. - № 2. - С. 100-107.
6. Карпенко С.Д. Основи теорії мовної комунікації. – Біла Церква, 2014. – 121 с.
7. Карпюк О. Д. Англійська мова : підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) // Тернопіль : «Видавництво Астон», 2019. — 112 с.
8. Ковалинська І.В. Невербальна комунікація / І.В. Ковалинська. – К. : «Освіта України», 2014. – 289 с
9. Кротік Н. Л. Навчання невербального спілкування на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах немовних спеціальностей / Н. Л. Кротік // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України / Педагогічні науки. – № 3. – 2010.
10. Кужель О. М. Використання невербальних засобів навчання. Англійська мова та література (Осн.). - 2015. - № 13/14. - С. 2-5.

11. Кужель О. М. Використання невербальних засобів спілкування на уроках англійської мови. / О. М. Кужель // Таврійський вісник освіти. - 2015. - № 1. - С. 137-142.
12. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). Київ, Главник, 2020. – 112 с.
13. Мартинова О. М. Особливості вираження емоційних станів персонажів сучасної англійської літератури невербальними засобами // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2004. - Вип. 19. - С. 257–259.
14. Моркотун С. Б. Вербальні та невербальні засоби комунікації презентатора / С. Б. Моркотун // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 14 (273), Ч. I. – 2013
15. Передон Н. О. Вербальні та невербальні засоби реалізації стратегій і тактик учасників комунікативної ситуації «примирення» (на матеріалі англійської мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, спец. 10.02.04 – германські мови, Херсон : 2018. – 260 с.
16. Рибалко Л. С., Черновол-Ткаченко Р. І., Твердохліб Г. В. Професійна самореалізація педагогів: іншомовне освітнє середовище, технологія самореалізації вчителів іноземної мови / Л. С. Рибалко, Р. І. Черновол-Ткаченко, Г. В. Твердохліб. // Харків : Вид. група «Основа». – 2019. – 112 с.
17. Сафарян С. Шляхи розвитку педагогічної техніки вчителя іноземної мови. Іноземні мови в школах України. - 2014. - № 5. - С. 2-9.
18. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків: Навч. посібн. / І.А. Сайтарли. – К. : Академвидав, 2005. – 240 с.
19. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. // Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
20. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : монографія. – Харків. Константа, 2006. – 300 с.

21. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі : дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 // Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2009. – 469 с.

ДОДАТКИ

Додаток: «Rabbit and his friends»

Presenter: This is a rabbit. He has got a big garden. There are apple trees, pear trees, grapes trees and cherry trees in his garden.

Rabbit: Oh, what a big apple tree I've got! Oh, what a big pear tree I've got!

Presenter: The rabbit has got many friends. The friends often come to see the rabbit.

Goat: Knock, knock!

Rabbit: Who is there?

Goat: I'm a goat.

Rabbit: Oh, Mr. Goat! Come in, please! Look, I've got many apples! Would you like some apples?

Goat: Yes, I'd like some.

Rabbit: Here you are.

Goat: Thank you. You are very kind. Good bye.

Squirrel: Knock, knock!

Rabbit: Who is there?

Squirrel: I'm a squirrel.

Rabbit: Oh, Miss Squirrel! Come in, please! Look, I've got many grapes!
Would you like some grapes?

Squirrel: Yes, I'd like some.

Rabbit: Here you are.

Squirrel: Thank you. You are very kind. Good bye.

Mouse: Knock, knock!

Rabbit: Who is there?

Mouse: I'm a mouse.

Rabbit: Oh, Miss Mouse! Come in, please! Look, I've got many pears!
Would you like some pears?

Mouse: Yes, I'd like some.

Rabbit: Here you are.

Mouse: Thank you. You are very kind.

Cat: Knock, knock!

Rabbit: Who is there?

Cat: I'm a cat.

Rabbit: Oh, Miss Cat! Come in, please! Look, I've got many cherries! Would you like some cherries?

Cat: No, thank you. I don't like cherries.

Rabbit: I've got tasty plums. Would you like some plums?

Cat: No, thank you. I don't like plums.

Rabbit: What do you like?

Cat: Oh, I can see a mouse in the corner of your house. Can I eat the mouse?

Rabbit: No! The mouse is my friend. You cannot eat my friend! But I've got some milk. Treat yourself!

Cat: Thank you very much! It's very tasty!